

Theodor Benakis

ÁLLAM ÉS EGYHÁZ: AZ ORTODOX TAPASZTALAT*

A szeptember 11-i terrorista támadás új dimenzióba helyezte a civilizációs rend körüli vitát. A kiváló amerikai politológus, Samuel Huntington szerint a XXI. század konfliktusai elsősorban kulturális, és nem szükségszerűen földrajzi szinten zajlanak majd. Huntington szerint könnyen lehet, hogy az ortodox világ – mint az öt modern civilizáció egyike – részese lesz a bekövetkező konfliktusoknak. Az ortodox világ jellege, az állam és az egyház kapcsolatáról vallott nézete radikálisan különbözik a nyugati civilizációs identitástól.

Ez az elmélet ugyan erős alapokon nyugszik, ám nézetem szerint túlzott fontosságot tulajdonít a külsőségeknek.

Előadásom tárgya szorosabban véve az ortodox egyház és az állam kapcsolata azokban az országokban, ahol az ortodox vallásúak a lakosság jelentős részét teszik ki, így Oroszországban, Ukrajnában, Bulgáriában, Szerbiában, Romániában és természetesen Görögországban, az EU egyetlen olyan államában, ahol az ortodox egyház közeli kapcsolatban áll a világi hatalommal.

Kérem, engedjék meg, hogy röviden szóljak arról, ami szerintem az államokat megosztja a katolikus, illetve az ortodox egyházakhoz fűződő kapcsolatuk tekintetében.

Az 1054-es egyházszakadás nyomán a keresztény egyház nyugati vagy katolikus és keleti vagy ortodox egyházra oszlott. Az első, távol a politikai hatalom központjától, Konstantinápolytól, különleges viszonyt alakított ki a világi hatalommal, és a századok folyamán létrehozta saját világi struktúráit, amelyektől tartottak, és amelyeket tiszteltek a világi hatalmak. A pápai állam és a Vatikán több évszázados léte az egyháznak olyan politikai tapasztalatot kölcsönzött, amely a politikai beavatkozásra is képessé és alkalmassá tette. Hadd emlékeztessem önöket egyetlen politikai eseményre: arra az ellenállásra, amelyet a katolikus egyház Lengyelországban a kommunista rendszer ellen kifejtett, és a demokratikus rendszerre való áttérés idején tett erőfeszítéseire.

A Bizánci Birodalomban ezzel szemben a világi hatalom uralkodott az ortodox egyház felett. Bizáncban és mindenütt, ahol az ortodox egyház privilegizált volt, a világi hatalom teljes mértékben uralta a helyi egyházakat, és saját szuverenitásának megszilárdítására használta fel őket. Az ortodox egyház hivatalos egyházzá és államvallássá vált; cserébe az élvezte az ebből adódó védelmet és privilégiumokat.

Az ortodox egyház felfogása szerint az állam népének ortodoxnak kell lennie. Ez a felfogás még ma is él: az athéni érsek, valamint más kiemelkedő ortodox egyházi személyiségek kijelentései szerint a görög nép azonos az ortodox hittel. A nem ortodox görög polgárok közérzetét ezek a megnyilvánulások valószínűleg nem igazán javítják.

A Bizánci Birodalom hanyatlásával a kelet-európai és a kelet-mediterrán területeken végbement események több nemzeti ortodox egyház kialakulását eredményezték. Ennél fogva az ortodox egyházban nem alakult ki a Vatikánhoz hasonló, központosított nemzetközi hatalom.

Miközben a katolikus egyház egyre többet foglalkozott a világi hatalommal, az ortodox egyház új helyzetbe került, és a konstantinápolyi pátriárka lett az oszmán birodalom ortodox alattvalóinak feje.

Ez az új szerep a konstantinápolyi ortodox egyházat konfliktusba keverte a XVIII–XIX. századi nemzeti felszabadítási mozgalmakkal. A pátriárka nagyjából ilyen szerepet töltött be 1924-ig, a Török Köztársaság megalakulásáig.

* A Bibó István Társaság *Az állam vallási semlegessége a XII. században* című konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett szövege.

Oroszországban 1589-ben biztosították függetlenséget a moszkvai patriarkátusnak, amit Konstantinápoly is elismert. Görögországban 1833-ban I. Ottó alapította a független Görög Ortodox Egyházat, a protestáns gyakorlatnak megfelelően. Romániában a patriarkátust a nemzeti integrációs folyamat hozta létre, Bulgáriában a kommunista rezsim erőfeszítéseinek következményeképpen alakult meg 1953-ban, Konstantinápoly elismerésével.

A kommunista rendszerek, az 1917-es bolsevik rendszertől a háború utáni kelet-európai rendszerekig, általában támadtak minden vallási struktúrát. Attól kezdve, hogy a filozófiailag a történelmi materializmus alapján álló politikai erők vették át a hatalmat, az állam és az egyház szétválasztása valósággá vált. Ezzel együtt több esetben az ortodox szervezetek is helyeselték azt, hogy a kommunista rezsim ellenőrzésük alatt tartották és felhasználták az ortodox klérust.

1917 és 1940 között Oroszországban az ortodox egyházat hatalmas veszteségek érték. 1943-ban azonban Sztálin felismerte az egyház spirituális hatalmát, és az ettől fogva a rendszer belpolitikájának szerves részévé vált. Több esetben egyéb vallásokat az ortodox egyház javára elnyomtak, pl. az ukrán katolikus és görög-katolikus egyházat is.

Romániában 1948 után a görög-katolikus egyházat arra kényszerítették, hogy egyesüljön az ortodox egyházzal. A román kommunista rezsim fő jellegzetességei, a nacionalizmus és a „függetlenség” sikeres együttműködést biztosított a rendszer és az ortodox egyház között. A román pátriárka jog szerint a parlament tagja lett.

A bolgár ortodox egyház teljes mértékben együttműködött a kommunista rezsimmel. A jelenlegi pátriárkát, akit 1971-ben a kommunistákkal való jó kapcsolatainak köszönhetően neveztek ki, az ország demokratizálása után sok vád érte múltja miatt.

Szerbiában az ortodox egyház különlegesen mély kapcsolatot tartott fenn a nemzettel. Ez a kivételes kapcsolat többször okozott konfliktust az egyház és a szövetségi állam, illetve a kommunista rendszer között. A kilencvenes évek közepétől az egyház teljes mértékben támogatta a nacionalizmus minden megnyilatkozását, többek között Bosznia és Koszovó elnyomását is.

A kommunista rendszerek bukása után az állampolgárok egy része ismét az egyházak felé fordult. Sokan tartottak attól, hogy ennek eredményeként újból teljes és kiváltságos együttműködés alakul majd ki az új demokráciák államai és az ortodox egyház között.

Ez a perspektíva túlzottan bizonyult. Egyrészt az ortodox egyházakon belül mély megosztottság uralkodott a hosszú éveken át bebörtönzött vagy száműzetésben élt, illetve a kommunista rendszerrel együttműködő papság között. Másrészt ez az együttműködés árnyékot vetett az ortodox egyházra. Ráadásul a többi keresztény egyház és vallás megjelenésével ezekben az országokban az ortodox egyházak már nem képviselik a népesség túlnyomó többségét.

A posztkommunista rendszerek demokratikus struktúráinak megerősödésével elkerülhetővé válik, hogy az ortodox egyház beleavatkozzék az állam ügyeibe.

Oroszországban II. Aleksziosz moszkvai patriarkátusa alighanem az ortodox világ legerősebbike, pedig a lakoságnak csak 30 százaléka tartozik hozzá. A különféle protestáns egyházak, Jehova tanúi, muzulmánok, buddhisták, zsidók, új vallások és természetesen a nagyszámú ateista jelenléte nem is tenné lehetővé, hogy az ortodox egyház a többséget képviselje. Putyin elnök vezetése alatt nincs rá esély, hogy a hatalom ne egy kézben legyen. Oroszországban az ortodox egyházat még mindig azokban az esetekben használja a világi hatalom, amikor a tekintélyére van szüksége, például a hadseregben.

Ukrajnában három ortodox egyház van. Vladimir kijevi metropolitához, a moszkvai pátriárka kegyeltjéhez tartozik Közép- és Kelet-Ukrajnában az ortodox hívők 60-70 százaléka. Filaret metropolitát, aki már a szovjet rendszerben is egyházi vezető volt, az ukrán állam támogatja, miközben Közép- és Nyugat-Ukrajna hívőinek 15-20 százalékat mondhatja magáénak. A harmadik a független kijevi metropolita, akinek környezetében találjuk a száműzetésből hazatért klérus nagy részét: a hívők

5-10 százaléka tartozik hozzá. Ukrajnában ezenkívül a katolikus, a görög-katolikus és a protestáns egyház is erős. Egyik ortodox egyház sem rendelkezik abszolút többséggel a lakosság körében.

Szerbiában az állam új demokratikus struktúrái, valamint az igyekezet, hogy az országot rehabilitálják a demokratikus világ szemében, nemigen hagy teret a világi hatalomban az ortodox egyház számára. Bulgáriában a kommunista rendszer bukása után az egyház erősen megosztott volt, ám az ortodox egyházat jelenleg is Maxim pátriárka vezeti, akinek múltját még mindig sokan bírálják. Csak Romániában látni tanújelét annak, hogy az egyház – a rendszerváltástól nem e tekintetben alig érintve – szoros kapcsolatban maradt az állammal.

Kelet-Európa volt kommunista országaiban az egyház és az állam szétválasztása ugyan erőszakos eszközökkel történt, de mára tényné vált. Ezeknek az országoknak az erőfeszítései arra, hogy közelebb kerüljenek a piacgazdasághoz, az új európai valósághoz és demokratikus rendszereik megerősítéséhez, véleményem szerint nemigen hagynak teret az egyházak beavatkozásának a politikai szférába.

Úgy gondolom, ma a legfontosabb kérdés az, hogyan javítsunk az emberi jogok érvényesíthetőségén, és elsősorban az, hogyan biztosítsuk a kisebbségek, a hívők és a nem hívők jogait, valamint a teljes lelkiismereti szabadságot.

Nagyobb figyelmet kell szentelnünk az állam és az egyház kapcsolatának Görögországban, amely az EU egyetlen ortodox állama. Kiváltságainak köszönhetően az egyház egészen a nyolcvanas évekig gyakran töltött be morális szerepet a görögországi politikai konfliktusokban.

A polgárháború idején (1946–1949) az ortodox egyház nyíltan – és nemcsak erkölcsi szinten – a kommunisták ellen, a nemzeti hadsereg mellett foglalt állást. Baloldali demokraták, baloldali és kommunista írók szerint egyes ortodox papok aktívan részt vettek nemcsak a börtönök és a koncentrációs táborok életében, de a kínzásokban is.

A tábornokok diktatúrája alatt (1967–1974) a rendszer Görögországot azonosította az ortodox hittel, a hivatalos jelszó szerint Görögország „a keresztény görögök országa” volt.

Az állam és az ortodox egyház összefonódása miatt a többi hit képviselői – római katolikusok, protestánsok, zsidók, muzulmánok, Jehova tanúi – megkülönböztetést szenvedtek. Szinte alig volt lehetőségük arra, hogy a közigazgatásban dolgozzanak, és gyakorlatilag semmi esélyük nem lehetett katonai, rendőrségi vagy oktatási pályára.

1980 után a helyzet változott ugyan, de a vallásszabadságot amúgy elismerő alkotmány még mindig külön kiemeli az ortodox egyházat. A köztársasági elnök és a parlamenti képviselők az athéni érsek előtt tesznek esküt. Az oktatásügyi miniszter egyben vallásügyi miniszter is, és az ortodox papság fizetését a – hívő vagy nem hívő – adófizetők pénzéből állják.

Az iskolákban és a hadseregben minden nap imádkoznak, és a más hitűek még a közelmúltban is súlyos megkülönböztetést szenvedtek. Még a nem ortodox templomok megnyitásához vagy renoválásához is szükség van a helyi ortodox metropolita engedélyére. A polgári esküvőt egyébként ugyanúgy elismerik, mint az egyházit.

Az új érsek, Krisztodulosz megválasztása után arra buzdította az ortodox egyházat, hogy vállaljon politikai szerepet, és bírálta a kormány bel- és külpolitikai állásfoglalásait. Aktívan ellenezte II. János Pál pápa 2001. májusi athéni látogatását. Gyakran bírálta az Európai Uniót és a nyugati civilizációt. Az ortodox klérus több ízben kifejezte testvéri érzéseit a szerb ortodox egyháznak, és védelmébe vette Miloševićet, Karadžićot, sőt Arkant, s boszniai és koszovói akcióikat is. Az érsek nacionalista megnyilatkozásai kellemetlenül érintik a kormányt, amely a görög–török kapcsolatok normalizálásán fáradozik. Az érsek még a szeptember 11-i terrorista támadásokat is Isten büntetésének nyilvánította.

Amikor a kormány elhatározta, hogy életbe lépteti azt a modern államokban magától értetődő szabályt, mely szerint a vallási hovatartozást nem tüntetik fel a személyi iratokban, az egyház tiltakozása megosztotta a görög nemzetet.

Világosság
2002/8–9

Theodor Benakis:
Állam és egyház:
az ortodox
tapasztalat

Az, hogy az érsek kijelentéseiben azonosította a görög polgárokat az ortodox hittel, bizonytalanságot keltett a más vallásúakban és a több százezer bevándorlóban. Példaként megemlítem, hogy az érsek felszólította az ortodoxokat, ne alkalmazzanak Fülöp-szigeteki, illetve lengyel bébiszittereket, mert esetleges katolicizmusukkal veszélyeztethetik a gyermekek vallásos nevelését. Az egyház attól sem riadt vissza, hogy állásfoglalásait tömeges, politikai jellegű demonstrációkkal támassa alá.

A régi-új szerep, amelyet az ortodox egyház magáénak szeretne tudni, konfliktusba keverte a kormánnyal és szinte nyíltan vállalt szövetségbe juttatta a konzervatív párttal. Az elmúlt húsz évben a szocialista párt, a PASZOK több ízben is összeütközött az egyházzal: Andreasz Papandreu idején, amikor bevezették a polgári esküvőt, a nyolcvanas években, amikor az állam megpróbálta megadóztatni az egyházi tulajdont, és Kosztasz Szimitisz idején a fent említett, újabb keletű problémákkal kapcsolatban. Valószínű, hogy a következő választásokon az ortodox egyház nyílt politikai állásfoglalással a konzervatív pártra való szavazásra fogja biztatni a híveket.

Ezzel kapcsolatban vita kezdődött Görögországban az egyház és az állam azonnali, illetve fokozatos szétválasztásáról. Az első megoldásra a társadalom nagy része minden bizonnyal negatívan reagálna, mivel az egyház ezt a folyamatot a Nyugat és a globalizálódás támadásaként értékelné és mutatná be. Ennek eredményeképpen szélsőséges és idegengyűlölő tendenciák jelenhetnek meg, amelyek politikai visszhangra találhatnak a konzervatív pártok képviselői között. A konzervatívok politikai győzelme ilyen körülmények között az élet minden területén konzervatív légkört teremthet. Ha a szétválasztás fokozatos, akkor a nyolcvanas évek elején megkezdett folyamat folytatásának lennének tanúi. A kormány állásfoglalása mindkét esetben (a pápa látogatása és a személyi iratok) azt bizonyította, hogy az ellenállással szemben is érvényesíteni tudja politikáját.

Az ortodox egyház intoleranciája csak meg fogja gyorsítani az egyház és az állam szétválásának folyamatát. Véleményem szerint az ellenállást az idő, az információáramlás, az oktatás és a nyitott, szabad társadalom eszméjének terjedése lassan le fogja győzni. Ebbe az irányba mutatnak a görög társadalomban végbement radikális kulturális változások és az új európai valóságba történő igazi beilleszkedés folyamata is.

Világosság
2002/8–9

Theodor Benakis:
Állam és egyház:
az ortodox
tapasztalat